

TOPOLYAI NÉPBALLADÁK

Tóth Ferenc: *Topolya és környéke népballadái*. A Forum Könyvkiadó, valamint a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének közös kiadása, 1981

Tóth Ferenc a Hungarológiai Intézet munkatársaként évekig a jugoszláviai magyar folklór összegyűjtésén dolgozott. Tudományos tevékenységének egyik legfontosabb területe Topolya és környéke népballadáinak összegyűjtése volt. Kutatásai során nem egyedül tevékenykedett, rajta kívül munkatársai (Borús Rózsa, Tomik Erika és Vass Éva) is felkeresték azokat az idősebb embereket, akik még emlékeztek a családban vagy ismerősöktől hallott szájhagyományra. Minthogy a településnek (milként az egész vidéknek) a lakossága a XVIII. században elsősorban hevesi, győri, pozsonyi, nyitrai és trencsényi telepesként került ide, természetes, hogy a gyűjtés során régi stílusú, klasszikus balladák is felszínre kerültek. Az ismert antológiák belső arányaihoz viszonyítva azonban szembeeső az új stílusú népballadák számbeli fölénye. Ennek a meglepő jelenségnek valószínűleg az az oka, hogy a megszokott környezetüket elhagyó emberek a megváltozott életfeltételek mellett régebbi hagyományait is kisebb mértékben becsülik. De talán az sem mellőzhető ok, hogy a gyűjtésre csupán most, 1975-ben és 1976-ban került sor, amikor a népi kultúra bomlását és átalakulását a korábbi polgárosító behatások után a szocialista társadalmi viszonyok is siettettek.

Noha a kiadást már nem a gyűjtőmunkálatok irányítója rendezte sajtó alá, a bevezetés még az ő munkája. Ebben elmondja, hogy a férfiak között alig akad már valaki, aki nem idegenkedik a balladaénekléstől, s túlnyomó többségben nők ápolják ezt a teljes kiveszéshez közel jutott hagyományt. Közöttük némelyek (Kalmár Józsefné Magó Juszta és Csókéne Farkas Erzsébet) 9—10, sőt egyikük (László Jánosné Virág Teréz) 14 balladát is tudott. Még gyermekkorukban a század elején tanulták őket munka közben a Topolya környéki uradalmakon (a Kalmár-, a Vojnits- vagy a Fernbach-birtokon). Szükség volt rájuk, mert számukra kivételesnek tekintett eseményeket örökített meg, s ugyanakkor leginkább tanulságot rejtettek magukban, nemritkán az erkölcsi példabeszéd célzatát is tartalmazva.

Topolya és környéke felkutatott balladakincsének szembeeső sajátossága a betyár-központúság: a 84 darabnak több mint egyharmada betyárballada. E tény nem független attól, hogy a múlt században Középbácska topográfiai feltételei biztonságot nyújthattak a szegénylegényeknek. Ennek emlékét a mai fő medrére utaló Betyár völgy mint földrajzi név is őrzi. A haramiák között, ismét csak tájtörténelmi jellegzetességet tükrözve, legtöbbször Rózsa Sándor neve bukkan fel, noha Bogár Im-

rée sem ritka, a Csehő Istváné ellenben, úgy látszik, a szűkebb környékhez kötött.

Nem lenne tanulság nélküli egy olyan elemzésnek a készítése, mely amellet, hogy az itt talált típusokat az antológiákból már ismertekkel vetné egybe, a változatok közötti különbségre s az eltérés okaira is ügyelne. Alapjában véve ugyanis kétféleképpen keletkeztek a szóban forgó gyűjtemény balladái: vagy valamely itteni esemény — például gyilkosság vagy szerencsétlenség — ihlette a nép ismeretlen tehetséges fiát, hogy az általa már ismert énekekhez hasonlóan megverselje és a dallam segítségével társadalmassítsa, időtlenné tegye, kollektív emlékezetbe ágyazza a rendkívülinek tartott eseményt; vagy pedig a szellemi örökség bizonyult erősebbnek, s a letelepedettek új élményei csupán arra szolgáltak, hogy — elsősorban a tulajdonnevek, valamint a helyszín kicserélése által — a már régóta kialakult típus valamely magukkal hozott változatába helyettesítsék őket. Egy ilyen vizsgálat nyilván az itt élő más népek folklórájának hatásával is számolna, s ugyanakkor többféle szempontból is megvizsgálná elődeink életkörülményeit és gondolkodásmódját.

A lejegyzett szövegek típusokba sorolásának módja meghökkentetheti a tájékozatlant. A típusokat ugyanis néhány esetben személynév (Bogár Imre, Endre báró stb.) jelöli, míg a típushoz tartozó változatban a kiemelt helyett valamely más személynév (Rózsa Sándor, Göre báró) található. Ez azért van így, mert az áttekinthetőség kedvéért végzett besorolásnál a téma illetve a motívum a fő kritérium; azaz: miről szól a cselekmény, illetve: hogyan folyik le. Az már természetes, hogy az azonos típusmagból kinövő változatok rendszerint ugyanahhoz a hőshöz kapcsolódnak, akinek a lényege, a funkciója akkor is állandó, ha névjele valamilyen oknál fogva megváltozik.

Előfordul azonban olyan eset is, amikor az egymástól eltérő típusok keresztezik egymást. Tóth Ferenc nem hívja fel a figyelmet erre a határesetre, noha az ő gyűjteményében is akad példa rá.

Az *Endre báró* típuscímmel jelölt változatok például valószínűleg még a középkorban gyökerező osztálykonfliktust tükröznek, annak ellenére, hogy formai tekintetben feltétlenül a közelmúlt balladaterméséhez sorolandók. Az élete vesztésével bűnhődő gulyáslegényről szólnak, aki elcsábította az uraság lányát. Ennél jóval demokratikusabb, tehát valószínűleg az előbbiekhöz viszonyítva későbbi életviszonyokat tükröz. A *kisasszony gulyájának* elnevezett változatcsoport, melyben a lánynak a döntésre való joga kerül előtérbe, annak ellenére, hogy az osztálykorlátok itt is a lázadás eredménytelenségét teszik nyilvánvalóvá. Az *Endre báró*, valamint *A kisasszony gulyája* közötti másik lényeges motívumbeli eltérés az, hogy az utóbbi típusnál nem szerepel a büntetés, s legfeljebb a bűnhődésnek van némi nyoma. E második típus utolsó változata jellegzetes típus-összeolvadásról, határesetről tanúskodik. Itt ugyanis a

kisasszony apjaként az előző típus kegyetlen hőse, Endre báró jelentkezik, aki a lányával egyébként tartózkodón viselkedő gulyáslegényt, a valódi bűnösség kérdéséről eltekintve, felakasztatja.

A balladagyűjtemény gondozásával utólag megbízott Jung Károly, valamint a dallamokat lejegyző Kónya Sándor szerint Tóth Ferenc jegyzeteket is készült írni a kiadványhoz. Természetesen e munkának ilyen formában sem sokkal kisebb a jelentősége, még akkor sem, ha a tartalomjegyzék nem tünteti fel következetesen, hogy hol töredékes a szöveg.

VAJDA Gábor

„REGIONÁLIS” GYERMEKKOR

Jovan Radulović: *Golubnjača* (Szirti galamb ürege). Srpska književna zadruga, Belgrád, 1980

Nyolc összefüggő elbeszélést tartalmaz Jovan Radulović (1951) könyve. Akár novellafüzérnek is mondhatók, mert nemcsak az első személyű gyermekhős fűzi egybe Radulović elbeszéléseit, hanem a környezet, a történetek ideje, az azonos elbeszélői aspektus is. Legelsősorban azonban az elbeszélések *nyelvi* felépítése. Az elbeszélői eljárásnak *erről* a mozzanatról kell elsősorban szólni, ha Radulović elbeszéléseit, írói szándékát *közlelről* akarjuk látni.

A nyolc elbeszéléshöz a szerző szótárt csatolt, a „kevésbé ismert szavak szótárát”. De elkelt volna a kötet végére egy idioma-jegyzék is, nem utolsósorban pedig egy (rövid?) etnográfiai jegyzet. Mindez nem pusztán az elbeszélések olvasásának megkönnyítése céljából, hanem azért is, hogy az *irodalmi* hősök egy-egy mozdulatának, szavának, elhatározásának közvetlenül megmutatókozó jelentése mellett a népi kultúrában (szokásokban, hiedelmekben, előírásokban) működő mozgatóerők is felszínre juthassanak. Mondjuk, olyanféle jegyzetek, amilyeneket T. S. Eliot írt *Átokföldje* című költeményéhez. Ezek a jegyzetek nem a megértést könnyítik meg; az *Átokföldje* is jól olvasható a jegyzetek nélkül. Arra felhívjuk a figyelmet, hogy egy-egy emberi gesztus, leírt jelenség vagy tárgy a jelentések több rétegét sűríti magába, olyan jelentéseket, amelyek dokumentumértékük mellett az *irodalmi világgép* megformálásának (is) fontos elemei. Persze, Radulović könyvéből nem *hiányzanak* ezek a jegyzetek. A szótárral együtt való felemlítésük azonban két olyan írói (irodalmi) sajátosságra hívja fel a figyelmet, amelyek Radulović elbeszéléseit, irodalmi világgépét messzemenően meghatározzák. Ugyanakkor egy különös *ellentmondást* formálnak. Ennek az ellentmondásnak a vonalán alakul ki Radulović novellaírásának lényegi sajátossága.

A kötethez csatolt szótár funkciójából kell kiindulni. A szótár már